

■ El malestar en la cultura catalana,

de Josep-Anton Fernández

Alfred Sargatal

Portem molts anys –massa anys!– practicant la cerimònia de la queixa, predient enfonsaments de titànics inexistents, escrivint la crònica d'una mort eternament anunciada. De fet, vivim, em fa l'efecte, en una perpètua cultura de la queixa, amb una autoestima en què es combinen una virtual, no real, sinó més aviat celestial Catalunya amb la magnitud de la tragèdia que no té res a envejar als grans desastres universals.

Hi ha una colla de temes dels quals s'ha parlat molt al llarg del darrer quart del segle passat: era com l'escudella dels nostres avis. Em refereixo a temes com ara cultura, normalitat, normalització. Tot plegat en el marc d'una cerimònia necrològica –amb ploràmiques i tot– al voltant de la cultura i la llengua catalana. Aquest any passat, però, hem tingut la fortuna de poder llegir un llibre que entra en la qüestió sense prejudicis i des d'una perspectiva que podríem qualificar, si més no, d'ambiciosa intel·lectualment, interdisciplinària, sense prejudicis o *partis pris*, i ben documentada. Cosa que no és gaire habitual en el nostre àmbit i sobre aquests temes.

Llicenciat en Filologia Catalana per la Universitat Autònoma de Barcelona i doctor en Llengües Modernes per la Universitat de Cambridge, professor d'Estudis Catalans a la UOC, Josep-Anton Fernández (Barcelona, 1963) va ser professor de literatura i cultura catalanes, fins al 2006, i cap de secció d'Estudis Hispànics a Queen Mary, University of London, on també va crear i dirigir el Centre for Catalan Studies. Amb un currículum de publicacions impressionant, Josep-Anton Fernández s'ha dedicat als estudis ètnics, de gènere i sexualitat. Proveït de nocions sòlides i força particulars de

psicoanàlisi, teoria feminista i sociologia de la cultura, en aquest assaig acusa el nacionalisme català de no prestar quasi atenció al gènere, a la sexualitat, i fins i tot a la classe social.

El malestar en la cultura catalana és el llibre a què ens referim. I n'és autor Josep-Anton Fernàndez. Es titula *El malestar en la cultura catalana*, i porta com a subtítol *La cultura de la normalització (1976-1999)*. El «malestar» del títol ens evoca acte seguit el famós assaig de Sigmund Freud, la traducció catalana del qual, amb el títol *El malestar de la civilització* i a càrrec de Josep Maria Terricabres, va ser presentada precisament a finals del curs passat. També ens recorda el llibre de Patricia Gabancho *El preu de ser catalans*, però sobretot el subtítol, *Una cultura mil·lenària en vies d'extinció* (2007). Aquest malestar és, en paraules de Josep Maria Muñoz Lloret, més aviat una *malaise* generalitzada i profunda deguda al fet que la normalització no ha donat els fruits que se n'esperaven. El procés d'aquesta *malaise* és el que justifica el subtítol, amb les dates que figuren dins el parèntesi, és a dir, des de la Restauració de la monarquia constitucional i el pujolisme –el 1976 és l'any de la celebració del Congrés de Cultura Catalana– fins al començament de la darrera legislatura amb Jordi Pujol al capdavant del Govern de Catalunya. El pujolisme, en opinió de Francesc-Marc Àlvaro, va crear una fantasia segons la qual Catalunya és el millor dels mons possibles i un model de progrés i convivència per a la resta del món. Però tot plegat no deixava de ser això, una fantasia, «un joc de miralls engrandidor dels símbols i de les petites conquestes». Una fantasia consistent a «fer veure sempre que la normalització del país anava millor del que realment anava».

Està clar, per a Fernàndez, que Catalunya està malalta, per no dir que es troba en un estat de zombi. A la introducció el mateix autor es planteja –i ens planteja– una sèrie de preguntes que seran el punt de partida del llibre, o l'objecte d'anàlisi del seu estudi. Són aquestes:

«¿Què n'hem de fer, doncs, d'aquest malestar? ¿Com l'hem de llegir, com l'hem d'analitzar i interpretar? ¿El podem considerar alguna cosa més que un epifenomen o una serp d'estiu mediàtica? ¿D'on sorgeix? ¿Quina relació té amb el programa cultural del catalanisme, el que anomenem “normalització”? ¿I fins a quin punt es deriva de la continuada subordinació de la societat catalana a

un poder colonial? ¿De què és símptoma? ¿De quins processos és resultat? ¿Què ens diu sobre la situació actual de la cultura catalana i les seves tendències de futur? Aquestes preguntes en suggereixen d'altres d'un abast més ampli, més enllà dels confins estrictes de la cultura catalana, amb relació a qüestions d'identitat i representació. ¿De quines maneres es manifesta la dominació simbòlica en la producció cultural? ¿Com es representen la subordinació i la resistència en els productes culturals, tant pel que fa als continguts com a les formes? ¿Quin paper juguen aquests productes i discursos en els processos de construcció de les identitats? ¿Com hi intervenen les categories de classe, gènere i sexualitat? ¿De quina forma aquestes categories identitàries ens poden ajudar a entendre les dinàmiques específiques de subordinació a què està subjecta la societat catalana? ¿Com s'articulen altres dinàmiques polítiques, ideològiques i econòmiques amb aquestes relacions de dominació?»

JOSEP-ANTON FERNÁNDEZ
El malestar en la cultura catalana. La cultura de la normalització (1976-1999)
 Col·lecció: Biblioteca Universal
 Empúries,
 núm. 224. Editorial Empúries,
 Barcelona, 2008

Josep-Anton Fernández, en el seu llibre, intenta donar resposta a algunes d'aquestes preguntes. Déu n'hi do! Com vol deixar ben clar l'autor, *El malestar en la cultura catalana* no pretén pas ser una història cultural del període 1976-1999, sinó assajar una anàlisi de l'evolució de la cultura catalana dels anys vuitanta i noranta vistos des de la perspectiva del present, amb l'ambició d'il·luminar, ni que sigui de forma molt parcial, la seva situació actual.

Ja des de bon començament *El malestar en la cultura catalana* ha tingut bona premsa, si exceptuem algun dard procedent d'algun llepafils —¿«perquè l'autor ve amb l'aurèola d'haver estat a l'estranger i de portar-nos grans novetats que ignorem», com ha escrit Sam Abrams?

El llibre de Josep-Anton Fernández conté una introducció i sis capítols, i unes conclusions finals. Els capítols 1-3 estableixen el marc general de l'argumentació; en aquests capítols l'autor intenta definir el concepte de normalització cultural, fa una anàlisi de diversos discursos crítics sobre la cultura catalana als anys vuitanta i noranta, i formula una sèrie d'hipòtesis interpretatives que desenvolupa al llarg del llibre.

Al primer capítol, titulat «El projecte inacabat de la modernitat catalana», Josep-Anton Fernández proposa que la normalització cultural té una triple dimensió de projecte polític, de procés de transformació cultural i social i de discurs que naturalitzi la identitat catalana presentant-la com a legítima i discursivament neutra.

Al segon capítol, que porta per títol «El malestar en la cultura catalana», classifica i analitza una sèrie de discursos crítics i acadèmics al voltant del sentiment de desafecció o descontentament en el camp cultural català. Hi suggereix que existeixen dos tipus de discurs sobre el malestar: un de polític i un altre de culturalista. Com deia Josep-Anton Fernández en una entrevista publicada al *singulardigital.cat*: «Si no reconeixem que estem subordinats a la cultura espanyola no avançarem». En efecte, la nostra situació objectiva és la subordinació. «Subordinació de dos tipus: política –dels catalans al regne d'Espanya–, i cultural –dels agents culturals als polítics, hi ha massa control i implicació política al camp de la cultura–.»

El tercer capítol, «La triple condició postmoderna de la cultura catalana», contextualitza la formulació de la hipòtesi general en què recolza el llibre –la idea que la normalització i el malestar en la cultura catalana són la manifestació d'una crisi postmoderna de models culturals– en el marc de diferents concepcions teòriques de la postmodernitat.

Al capítol quart, amb el títol «El producte Catalunya: la crisi dels discursos de legitimació», proposa que l'erosió continuada dels discursos de legitimació de la cultura catalana té el seu origen en profundes transformacions derivades, per una banda, dels processos de creació d'un mercat i una indústria per a la cultura catalana i de la mercantilització de la cultura (manifestats en fenòmens com ara la màquina de vendre llibres, els supermercats d'art, o els «llibres mediàtics»), que van suposar la crisi del resistencialisme i el desconcert de bona part dels actors del camp cultural; i, per l'altra, de la feble capacitat legitimadora de les estructures polítiques de l'autonomia. Aquesta dinàmica col·loca la cultura catalana en una posició de gran vulnerabilitat en relació amb atacs basats en una renegació de la violència simbòlica que sosté la relació de subordinació de la cultura catalana respecte de l'Estat espanyol, atacs que persegueixen efectes de deslegitimació parasitària. N'és un exemple paradigmàtic el llibre d'Arcadi Espada *Contra Catalunya* (1997).

Permetin-me que citi, *in extenso*, al darrer paràgraf del llibre de Josep Anton Fernández:

Els catalans som però no existim. I, tanmateix, com diu Slavoj Žižek, «el contrari de l'existència no és la no-existència, sinó la *insistència*: allò que no existeix continua insistint, maldant per la seva existència». La nostra feina consisteix a insistir en tots els fronts, tossudament, fins a crear les condicions per a la nostra existència plena, legítima, reconeguda. ¿Qui creurà en la nostra existència, sinó nosaltres? Siguem radicalment optimistes: nosaltres i la nostra cultura no ens podem morir, ni ens poden matar, perquè ja estem morts. D'aquí la necessitat d'insistir i creure en la nostra existència. Però creure en nosaltres mateixos no es pot fonamentar en una fantasia de normalitat que amaga el trauma i oculta el conflicte, sinó en el reconeixement d'aquest conflicte i en el projecte i la possibilitat d'una emancipació joiosa.

L'aspiració de Fernández és, doncs, el «benestar de la cultura catalana». El seu llibre no és un assaig depressiu ni depriment, sinó alegre i estimulant. El llibre, en definitiva, descriu sense gaires jocs de miralls «la fantasia de la normalització», i la seva intenció declarada és contribuir a desfer-nos d'aquesta fantasia. Per aconseguir aquest objectiu amb el màxim rigor científic, recorre a una àmplia bibliografia. I com que, a més a més, no és un llibre mediàtic, que aspiri a contentar l'anomenat «gran públic», tracta els temes amb exhaustivitat, la qual cosa té l'avantatge que llegir aquest assaig ens estalvi de llegir-ne una bona colla, o que ens obligui a llegir-los si el volem rebatre de debò.